

A HATÁR MENTI MEGYÉK DEMOGRÁFIAI POTENCIÁLJA ÉS MUNKAERŐ-PIACI HELYZETE

HABLICSEK LÁSZLÓ – TÓTH PÁL PÉTER¹

Bevezetés

Tanulmányunk Magyarország határ menti térségeivel foglalkozik. Elemzésünket adaléknak szánjuk ahhoz a törekvéshez, hogy az I. világháborúig a maga természetességében összetartozó, majd mesterségesen elválasztott népesség demográfiai folyamatait ne elszakítottóságukban, hanem egymásra gyakorolt hatásukban vizsgáljuk. Az ilyen típusú munkák száma még igen gyér. A kezdeti próbálkozások közül Tóth (2007), Hablicsek – Tóth – Veres (2006) és Spéder (2009) munkáit említjük.

A témakörök, amelyekkel a tanulmányban foglalkozunk, az alábbiak:

- a határ menti megyék értelmezése;
- terület, népességnagyság, korösszetétel, népmozgalom;
- becsült népességfejlődés a 2001–2006 közötti változások alapján 2021-ig;
- a határ menti megyék népességének iskolázottsága;
- az aktivitás, foglalkoztatottság és munkanélküliség;
- a határ menti megyék gazdasági teljesítménye, demográfiai, iskolázottsági és aktivitási jellemzői közötti összefüggések.

A határ menti megyék értelmezése

Földrajzi értelemben határ menti megyének tekinthetjük azt a területi egységet, mely:

- a nemzetközi klasszifikáció szerint NUTS3 szintű egység,
- határának egy szakasza Magyarország határával egybeesik.

¹ Ez a tanulmány a Szerzők azonos című, a Dél-Dunántúli Regionális Kutató Intézet számára készült kéziratának rövidített, átdolgozott változata.

A NUTS3-kategória Magyarországon a megye, Szlovákiában a kraj, Romániában a județul, Szerbiában az okrug, Horvátországban a zupanija, Szlovéniában a statistična regija, Ukrajnában a rajon földrajzi egységgel azonosítható.

Ausztriában a NUTS3-szintnek nem feleltettek meg hagyományos földrajzi egységet, hanem a szövetségi államokat (Bundesländern) bontották tájegységekre. Ezt az eljárást követve, a Magyarországgal határos Burgenland (Őrvidék) szövetségi állam területe Észak-, Közép- és Dél-Burgenlandra oszlik. Vizsgálatunkban ezeket mint képzett egységeket összevontuk, és az Ausztriával határos „megyének” az egész Burgenlandot tekintettük.

Szlovéniában egyetlen statisztikai régió határos Magyarországgal, Pomurska (Muramente), az adatok erre vonatkoznak.

Ugyanezen megfontolás szerint Horvátországot illetően négy megye (zupanija) jönne szóba: Koprivnicko-krizevacka (Kapronca-Körös), Medimurska (Muraköz), Viroviticko-podravska (Verőce-Drávaköz), Osjecko-baranjska (Eszék-Baranya) zupanija. Ugyanakkor csaknem minden határmenti együttműködés további négy ún. csatlakozó területet foglal magában. Ezek: Varazdinska (Varasd), Bjelovarsko-bilogorska (Belovár-Bilogora), Požeško-slavonska (Pozsega-Szlavónia) és Vukovarsko-srijemska (Vukovár-Szerémség) zupanija. Döntésünk értelmében tehát 8 horvátországi megyével foglalkozunk.

A szerbiai megyék közül a földrajzi definíció szerint összesen három (okrug) érintkezik Magyarországgal: Severno-banatski okrug (Észak-Bánát), Severno-bački okrug (Észak-Bácska) és Zapadno-bački okrug (Nyugat-Bácska). Köznapi értelemben természetesen a teljes Vajdaságot ide kellene értenünk, viszont a különböző publikációk és együttműködési projektek ki szokták hagyni a Szerémséget (Srem), míg a Bánátot és a Bácskát mint történelmi területeket az ott kialakított megyékkel – Srednje-banatski okrug (Közép-Bánát), Južno-banatski okrug (Dél-Bánát) és a Južno-bački okrug (Dél-Bácska) – bevonják a vizsgálatokba. (Ahhoz, hogy tanulmányunkra alapozva a Vajdaság pozícióját is rekonstruálni lehessen, a Szerémség (Srem) adatait is összegyűjtöttük, de eltekintünk elemzésüktől.)

Romániában négy megye (județul) határos Magyarországgal: Bihor (Bihar), Satu Mare (Szatmár), Arad (Arad) és Timis (Temes).

Ukrajnában Kárpátalja a régió (oblast), azon belül vannak a megyék (rajon), mint Beregszász, Ungvár, Munkács. Ezekre nézve azonban nem tudtuk az adatokat megbontani úgy, mint Szerbia esetében.

Szlovákiában öt megye fekszik a magyar-szlovák határon: Bratislavský kraj (Pozsonyi kerület), Trnavský kraj (Nagyszombati kerület), Nitrianský kraj (Nyitrai kerület), Banskobystrický kraj (Besztercebányai kerület) és Kosický kraj (Kassai kerület).

Ami Magyarországot illeti, Budapest, továbbá Veszprém, Fejér, Tolna, Jász-Nagykun-Szolnok és Heves megye nem érintkezik az országhatárral, e

legutóbbi azonban bizonyos megfontolások alapján csatlakozó megyének tekintettük.

A tanulmányban a könnyebb megértés érdekében a magyar megnevezéseket használjuk, eltekintve az Örvidéktől, mert a Burgenland név nyelvgyakorlatunkban sokkal elterjedtebb.

Az így definiált határ menti megyék földrajzi elhelyezkedését mutatja az 1. térkép.

1. térkép A határ menti megyék elhelyezkedése
Map 1: Location of the counties along the borders

Adatok és módszerek

A bázisnépeiségre vonatkozó adatok forrása az Eurostat regionális adatbázisa,² mely tartalmazza a tagországokban végrehajtott 2001/2002. évi censusok adatait, továbbá megadja az egyes országok statisztikai hivatalai által készített népesség-továbbszámításokat is 2006-ra és 2007-re, mégpedig a témánk által megkívánt megyei, azaz NUTS3 területi szinten. Ugyaninnen lekérdezhetők a

2

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/region_cities/regional_statistics/data/database

horvátországi megyék is. A nem uniós és csatlakozási tárgyalásokat nem folytató két ország, Szerbia és Ukrajna adatait az ottani 2002. évi, illetve 2001. évi népszámlálási kiadványokból, továbbá a közzétett demográfiai továbbszámításokból nyertük.³

A demográfiai logikának megfelelően a 2001. és 2006. évi (Románia és Szerbia esetében a 2002. és a 2007. évi) népességhez a két időpont közötti időszak népmozgalma illik. Sajnos, adatok nem mindig állnak rendelkezésre a különböző országok statisztikai publikációiból, még kevésbé ezek internetes közléseiből, ezért néhány ponton csak becslésekre támaszkodhatunk.

A népmozgalmi adatokat az eurostatos forrás mellett a horvát, szerb, ukrán statisztikai évkönyvek feldolgozásával nyertük. Kárpátaljára csak 2004. és 2005. évi adatok állnak rendelkezésünkre, ezekből származtattuk a 2001–2005 közötti időszakra vonatkoztatott átlagot. Az így kapott elveszületéseket, halálozásokat a népesség változásával összevetve kapjuk meg a migrációs egyenleget, míg az időszaki átlagnépességhez viszonyítva a születési, halálozási arányt, továbbá a vándorlási különbözet arányát.

Ismeretes, hogy ezen arányokat erősen befolyásolja a népesség korösszetétele, ezért az összehasonlíthatóság érdekében szükség van az ún. a szintetikus demográfiai mutatószámokra (teljes termékenységi arányszám és születéskor várható átlagos élettartam). Publikálásuk azonban országonként meglehetősen esetleges, ráadásul képzésük módszertana sem egységes. Miután ezeket a paramétereket (gyermekszám, élettartam) a továbbiakban ütköztetni kellett más mutatókkal (iskolázottság, aktivitás, GDP), ezért döntöttünk úgy, hogy egységes elvek alapján mi magunk képezzük azokat.

Ennek során standard háttérként az összmagyarországi termékenységi és halandósági arányokat használtuk. A becslés alapja mindkét esetben az illető területi egység kor szerinti átlagnépessége a 2001–2005 közötti időszakban, továbbá az időszakos születések és halálozások, valamint a 2001–2005 közötti *magyarországi* termékenységi és a halandósági profilok. Megkülönböztetésül az egyes országok publikált adataitól, *standard átlagos gyermekszám*ról és *standard várható élettartam*ról fogunk beszélni.

A standard teljes termékenységi arányszám (*STFR*) becslése:

$$STFR = \frac{\sum P_x^n sf_x^0}{B},$$

ahol B az elveszületések száma, P_x^n a koréves átlagos női népesség, sf_x^0 pedig az összmagyarországi kor szerinti termékenységi arányszámstruktúra, ahol $\sum sf_x^0 = 1$.

³ <http://www.statserb.sr.gov.yu/Rzs/erzs.htm> és <http://www.ukrstat.gov.ua/>

A standard várható élettartam becslésénél először a kor szerinti halálozási arányszámokat becsültük, keresve azt a λ hatványkitevőt, amivel

$D = \sum P_x sm_x^\lambda$, ahol D a halálozások száma, P_x a koréves átlagnépesség, sm_x pedig a standardnak választott kor szerinti összmagyarországi halálozási arányszám. Ebből a halandósági tábla módszerével adódnak a standard várható élettartamok.

A becsült mutatók értékei közel esnek a statisztikai tényekhez, de nem azonosak velük. Viszont a területek közötti különbségeket pontosabban leképezik, mint a standardizálatlan mutatók.

A 2001. és 2006. évi népesség, továbbá a 2001–2005 közötti népmozgalom adatai lehetőséget adnak egy technikai népesség-előrebecslés elkészítésére. Ehhez a 2001 és 2006 közötti, *kohorsz alapú változási arányokat* alkalmaztuk. A 2006–2011-es periódus leírására szolgáló részletes formulák a következők (a 2016-ra és 2021-re kiterjesztett további formulákat az évek csúsztatásával nyerjük):

$$(1) \quad P_{x+5,x+9}^{2011} = P_{x,x+4}^{2006} \cdot \frac{P_{x+5,x+9}^{2006}}{P_{x,x+4}^{2001}}, \quad x = 5, 10, \dots, 80,$$

$$(2) \quad P_{85+x}^{2011} = P_{80+}^{2006} \cdot \frac{P_{85+}^{2006}}{P_{80+}^{2001}},$$

$$(3) \quad P_{0-4}^{2011} = P_{20-39}^{2011,n} \cdot \frac{P_{0-4}^{2006}}{P_{20-39}^{2006,n}}.$$

A képletekben P a népesség számát, x a betöltött évek számát, n a női népességet jelenti. A képletek mindkét nemre vonatkoznak, kivéve a legifjabbak női korcsoportját. A gyakorlati számításokban 5 és 35 éves kor között unisex változási arányokat használtunk, elkerülendő a férfi és a női népesség létszámainak eltávolodását, ami egyes területeken (pl. Horvátország) specifikus események lenyomataként bekövetkezhetne.

Ami a tanulmány többi (iskolázottsági, aktivitási és gazdasági) témáit illeti, még sok a tennivaló a különböző statisztikák egyeztetése, harmonizálása terén. Az iskolázottságra vonatkozó statisztikai adatközlésekben az országok jelentős része követi az ISCED nemzetközi szabványt, ám még számos tényező akadályozza, hogy az eltérő iskolarendszereket közös nevezőre hozhassuk. Jelen vizsgálatban az Eurostat adataira támaszkodtunk, abból is a felsőfokú végzettségű (ISCED 5–6) népességgel foglalkoztunk, miután részletes korcsoportos adatok erről a részpopulációról álltak rendelkezésre. A horvát, szerb és kárpát-aljai adatokat részben kézi becsléssel állapítottuk meg.

A gazdasági aktivitás hazai és nemzetközi megfigyelésére két adatgyűjtési típus szolgál: az időnként elvégzett népszámlálás és a folyamatosan – nálunk

például negyedévenként – sorra kerülő munkaerő-felvétel (MEF). Tanulmányunkban az előbbit használjuk, mert egységesebb szempontokat követ. Mint minden lakossági megkérdezés, a népszámlálás is önbevalló, vagyis gazdasági aktivitását maga az interjúalany sorolja kategóriába, nem valamilyen szervezet, illetve nem támasztja alá dokumentum. Ezt mindenképpen figyelembe kell venni, ha olyan érzékeny mutatókkal dolgozunk, mint például a munkanélküliségi ráta.

A felhasznált adatok 2001/2002-re vonatkoznak (ekkor került sor a népszámlálásokra), az uniós tagországok esetében az Eurostat adatbázisát, egyébként az egyes országok népszámlálási információit vettük igénybe. A kialakított adatállomány nemek és öt éves korcsoportok szerint tartalmazza a gazdaságilag aktívak, azon belül a foglalkoztatottak és az álláskeresőket, illetve ennek komplementerként a nem aktív (inaktív) népesség adatait.

Végül a határ menti területek gazdasági teljesítményét az egy főre jutó GDP 2005. évi nagyságával azonosítottuk. Az adatok szintén az Eurostattól, illetve az egyes országok statisztikai évkönyveiből valók, részben becsültek, illetve euróba konvertáltak.

Az adatforrások felkutatása és a becslési folyamat végén a következő adatállomány állt össze a határ menti megyékre:

- a népesség létszáma nemek és öt éves korcsoportok szerint, 2001/2002, 2006/2007;
- élveszületés, halálozás, vándorlási egyenleg, standard teljes termékenységi arány, standard születéskor várható átlagos élettartam, 2001–2005/2002–2007;
- a felsőfokú végzettséggel rendelkezők létszáma nemek és öt éves korcsoportok szerint, 2001/2002;
- a foglalkoztatottak és a munkanélküliek (összevonva: a gazdaságilag aktívak), továbbá a gazdaságilag nem aktívak létszáma nemek és öt éves korcsoportok szerint, 2001/2002;
- egy főre jutó GDP, euróban, 2005.

A főbb adatokat a tanulmány végén található 2. táblázatban közöljük.

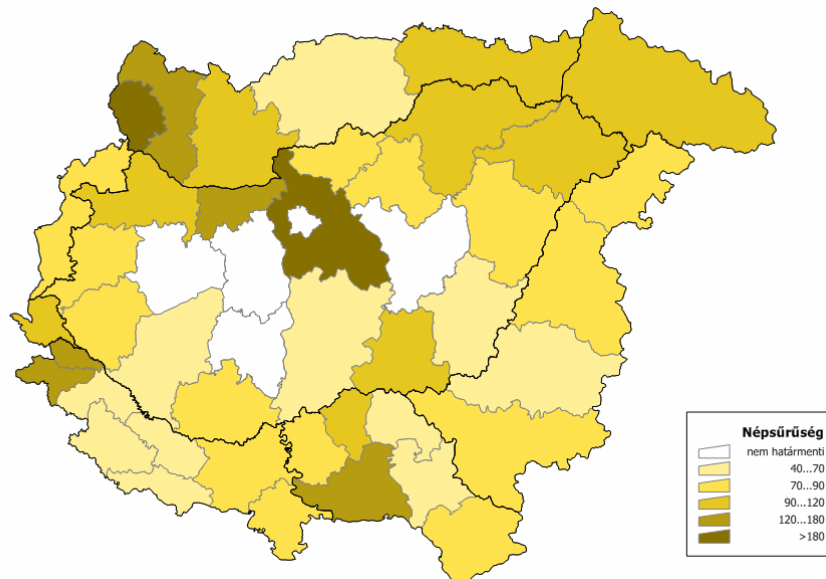
A határ menti megyék területe, népességének nagysága, a népesség korösszetétele

Az általunk definiált határ menti térség teljes lakossága 16,8 millió fő, ebből a Magyarországon belüli megyéké 6,9, a határon túli területeké 9,9 millió. A belső határmenté területe 74 ezer, a külső határmentéé 110 ezer, a vizsgált terü-

let összesen 184 ezer négyzetkilométer, mintegy kétszer nagyobb, mint Magyarországé.

A belső határ menti megyék között a legnagyobb népességük Pest és Borsod-Abaúj-Zemplén. Legnagyobb a területe Bács-Kiskunnak, Pest megyéé a második, Borsod-Abaúj-Zempléné a harmadik. Népsűrűség szempontjából közülük ékelődik Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron megye (Pest: 181, Komárom-Esztergom: 139, Győr-Moson-Sopron: 105, Borsod-Abaúj-Zemplén: 100 fő/km²). A legkisebb népességű megyék: Nógrád, Vas és Zala, legkisebb területűek: Komárom-Esztergom, Nógrád és Vas, míg a népsűrűség Somogyban, Bács-Kiskunban és Békésben a legkisebb (55, 64, illetve 69 fő/km²).

A külső határ menti megyék/területek közül Kárpátalja népessége a legnagyobb, 12 800 négyzetkilométeren 1,24 millió fő lakik. Ebből a szempontból nagy megyének számít a Kassai kerület (770 ezer fő), továbbá a Nyitrai és Besztercebányai kerület, valamint Temes megye (700 ezer fő). A terület nagyságát tekintve: Besztercebányai kerület és Bihar megye 9 ezer négyzetkilométeres, Temes és Arad megye 8 ezres. A legsűrűbben lakott a szlovák fővárost övező Pozsonyi kerület, ahol 294 fő lakik egy négyzetkilométeren, de kiemelendő még a Muraköz, Varasd és Dél-Bácska is.

2. térkép A határ menti megyék népsűrűsége (lakos/km²)
Map 2: Population density of the counties along the border (person/km²)

Az adott területi értelmezésben a legkisebb népességű határon túli megyék a déli országrészen találhatók. Varasd és Verőce-Dárvaköz népessége nincs 100 ezer fő, Muraköz területe kevesebb mint 1000 négyzetkilométer. Horvát részen található a két legkisebb népsűrűségű megye: Verőce-Dárvaköz és Pozsega-Szlavónia, ahol kevesebb mint 50 fő lakik négyzetkilométerenként.

A környező országok szerint összesítve és leszámítva a legkisebb kapcsolódásokat (Burgenland Ausztriában és Pomurska Szlovéniában), a területek és a népességek is kiegyenlítettebbek. Országoként legalább egymillió fő lakik a határmentében és legalább 10 ezer négyzetkilométert foglalnak el a területek északon, délen és keleten.

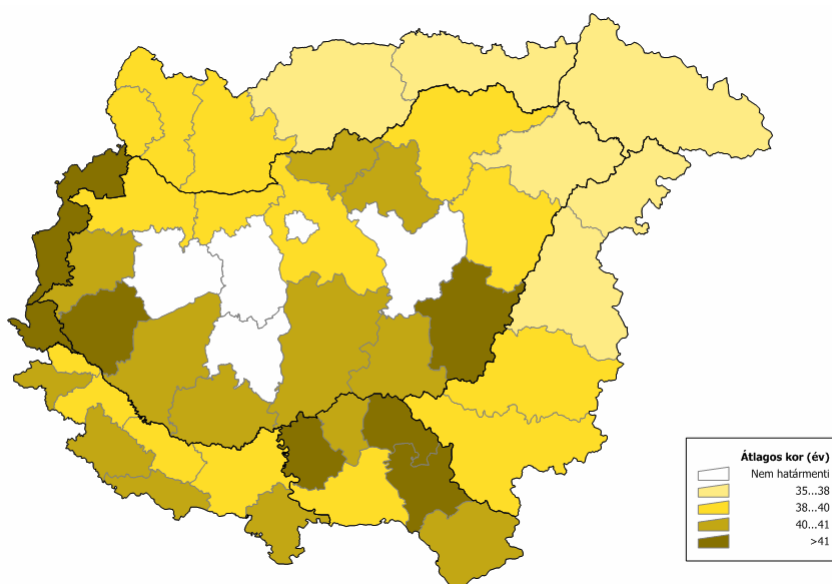
Minden területen több a nő, mint a férfi, ez mindenekelőtt a nők alacsonyabb halandóságából következik. A másik tényező a népesség korösszetétele: a fiatalabb népességben a fiúk születési többletének hatására kisebb a nőtöbbség, mint az idősebb népességben, amelynek esetében a halandósági különbségek hatása erősebb. A vándorlásnak is módosító hatása van: a befogadó területen általában csökkenti, a kibocsátón növeli a férfi-nő arányt – a korösszetétel korrekcióján keresztül.

A teljes határ menti térségben 1074 nő jut 1000 férfire, a legkevesebb (1044) Dél-Bácskában. De még számos területen 1050 alatti a mutató értéke: eze Burgenland, Bihar, Szatmár, a Kassai kerület és Észak-Bánát. Legmagasabb a nő-férfi arány Heves és Csongrád megyében, valamint a Pozsonyi kerületben. A belső határ menti megyéket illetően ez a paraméter általában magas, így a Győr-Moson-Sopron megyei 1067-es legalacsonyabb érték is meghaladja a külső határmente átlagát (1062).

A korösszetételt több mutatószámmal szokás jellemezni. Az *átlagos kor*, vagyis a népességet alkotó egyedek életkorának átlaga összefoglalóan jellemzi, mennyire fiatal, illetve idős az adott populáció. A fiatalabb, a középső (aktív) és az idősebb *korcsoportokba tartozók népességén belüli arányai* tovább finomítják az átlagos kor alakulásából leszűrhető megállapításokat, egyúttal egymáshoz viszonyított nagyságaik képet adnak arról, hogy a fiatalok és az idősek mennyire *függenek* az aktív korcsoportokba tartozóktól. Ezt a relációt *demográfiai eltartási aránynak* is nevezzük, megkülönböztetésül a munkaerő-piaci státus szempontjából nem aktívak és az aktívak közötti valódi *eltartási aránytól*. További mutatószám az *öregedési index*, ami az idősebbek és a fiatalok aránya, ennek 1-nél nagyobb értéke az idősebbeknek a fiatalokkal szembeni túlsúlyát jelzi.

A népesség átlagos kora a teljes határ menti régióban 39,1 év, a magyarországi területen élő népességé valamivel magasabb: 39,7 év, a külső határmente népességéé 38,6 év. Nemigen lehet tehát azt mondani, hogy a nagy metszeteket illetően gyökeresen eltérő korösszetételű népességeket találunk, ami arra utal, hogy határon innen és túl összességében hasonló állapotú populáció él.

Kissé módosul a kép, ha a megyék szerinti maximumokat és minimumokat vesszük szemügyre. A hazai csúcstérték 41,4 év (Békés megye), míg a legalacsonyabb átlagos kor 37,6 év (Szabolcs-Szatmár-Bereg). Határon túl a maximum 42,5 (Burgenland), a minimum 35,7 év (Kassai kerület).

3. térkép A népesség átlagos kora, 2006
Map3: Average age of the population, 2006

A 3. térképről jól látszik, hogy az északkeleti félkaréjban főleg a határon túl fiatal viszonylag a népesség (így a már említett Kassai kerületben), míg a délnyugati szakaszon inkább idősebb a populáció (itt van a legmagasabb átlagos életkort felmutató Burgenland, Muraköz, Nyugat-Bácska, a Bánát két része, belül pedig Zala és Békés). Látszik a térképről, hogy a magyarországi lakosság idősebb, és néhány kivételtől eltekintve a határ menti megyéink szomszédságában a népesség fiatalabb összetételű. *Ez a tény önmagában indukálna egy Magyarországra irányuló vándorlási többletet, egyfajta kiegyenlítődést elindítva.*

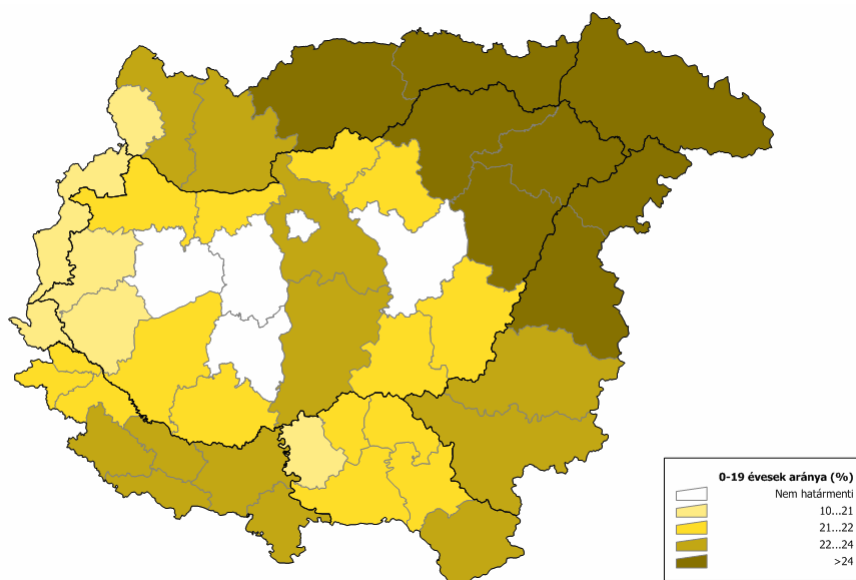
Az átlag mellett fontos tény az életkorok szóródása is: mekkora a fiatalok, a középső életkorúak, az idősek részaránya, milyen viszonyban állnak egymással ezek az arányok?

A régió népességfejlődésére bizonyosan árnyékot vet a fiatalok alacsony hányada. Ez elsősorban az újabban alacsony gyermekszámból következik, és csak másodsorban áll kapcsolatban a népesség költözésével. Bármilyen is legyen az ok, a régió egészében a 0–19 évesek részaránya 23 százalék, azon belül a határon

innen 22,6, a határon túl 23,3 százalék. Ezek mind alacsony értékek, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy néhány évtizede még a 30–35 százalékos arányokat figyelhettük meg.

A fiatalok hányada nem egységesen alacsony a régióban, hanem meglehetősen tág határok között változik. Legmagasabb a Kassai kerületben, 27,5 százalékkal, de ehhez hasonló a Kárpátalján mért 27,0 százalék. A határon inneni Szabolcs-Szatmár-Bereg rokonítható az előbbiekkal, itt 26,0 százalékos a fiatalok részaránya.

A megfigyelt területi egységek közül Pomurskában a legalacsonyabb ez a paraméter, 19,1 százalék; 20 százalék alatti a fiatalok súlya még a Pozsonyi kerületben. A térképen jól kirajzolódik a már említett északkeleti tömb: a Beszterce–Bihar tengelytől keletre igencsak magas a fiatalok aránya

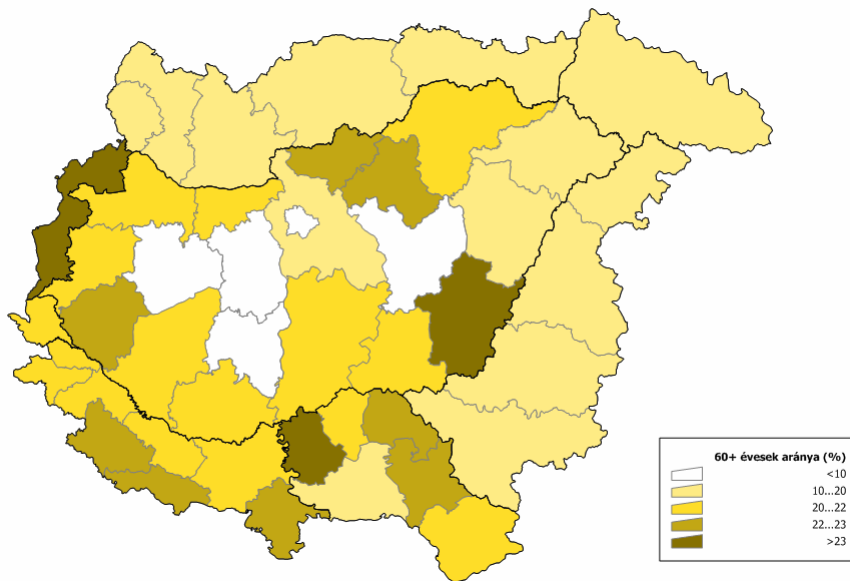
4. térkép A 0–19 évesek aránya 2006-ban (%)

Map 4: Proportion of 0–19 year-olds in 2006 (%)

Az idősek aránya – tanulmányunkban a 60 év felettieket soroljuk ide – a demográfiai öregedés talán legismertebb mutatószáma. Ennek mértéke néhány évtizede még alig érte el a 10 százalékot. Az új évezredben azonban a fejlettebb országokban már csak elvétve fordul elő ilyen érték. A demográfiai öregedés ugyanis felgyorsult, és az idősek hányada hirtelen a fiatalokéval vált hasonlóvá.

Erre mutat, hogy a határmente egészében 19,4 százalék az idősek aránya, vagyis már igencsak összemérhető a fiatalokéval. Van olyan terület, nevezete-

sen Burgenland, ahol a népesség csaknem negyede 60 éven felüli. Ugyanakkor a más szempontból is unikális Kassai kerületben ennél 10 százalékponttal alacsonyabb, 14,6 százalék ez a mutató. A belső határmentében ismételtén kisebbek a különbségek.

5. térkép A 60 évesnél idősebbek aránya 2006-ban (%)
Map 5: Proportion of people aged 60 and over in 2006 (%)

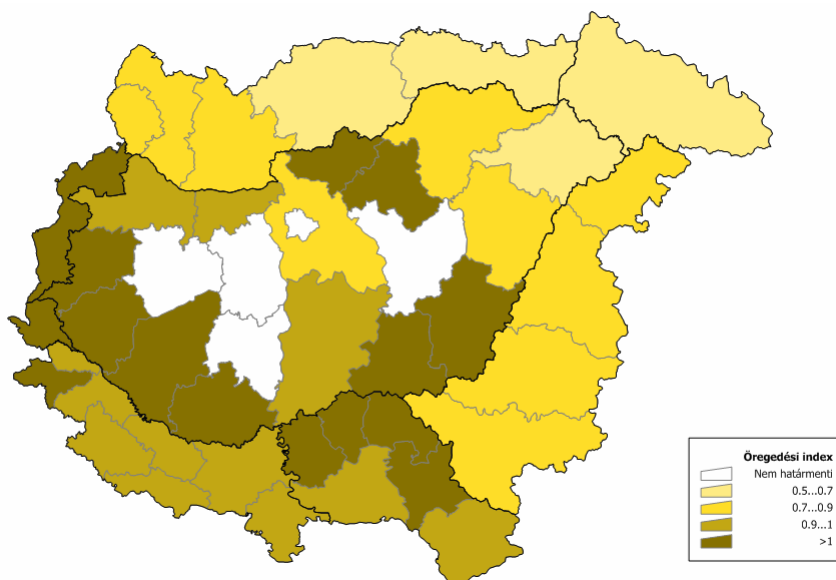
Az 5. térképen egy egész északkeleti karéj rajzolódik ki a határmentében, ahol az idősek aránya alacsony. Ugyanakkor a délnyugati területeken határon innen és túl is közepesen magas, illetve magas ez a mutató, leginkább Burgenlandban és még Nyugat-Bácskában.

Az öregedési folyamat izgalmas kérdése, hogy az idősek létszáma és aránya mikor hagyja el a fiatalokét. Ehhez persze rögzítenünk kell a fiatalok felső, illetve az időskor alsó határát. Tanulmányunkban ezt a 20., illetve a 60. életévénél fixáltuk. De tudni kell, hogy a folyamat természetéből eredően előbb-utóbb minden fiatal korcsoport létszámát, hányadát felülmúlja az időseké, bárhol is húzzuk meg a határokat.

A rögzített korhatárok mellett a határmente egészében az öregedési index értéke 0,84, vagyis 100 fiatalra 84 idős jut. A határon innen az index jóval magasabb: 0,92, itt már csak 8 fő hiányzik a kiegyenlítődéshez, míg a határon túl a 0,79-es érték szerint még minden 100 fiatalhoz kevesebb, 79 idős rendelhető.

Számos területen azonban az idősek száma meghaladta a fiatalokét. A belső határmentében ilyen minden második megye: Baranya, Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar, Nógrád, Somogy, Vas, Zala. A határon túl első helyen említendő Burgenland, mint ahol 100 fiatalra már 122 idős ember jut. De nem sok további hasonló akad: Pomurska, Varasd, Észak- és Nyugat-Bácska, Észak- és Közép-Bánát. A határon túl a legalacsonyabb index a Kassai kerületben mutatkozik (0,53), a határon belül pedig Szabolcs-Szatmár-Beregben.

A területi összefüggéseket ismét térképen mutatjuk be.

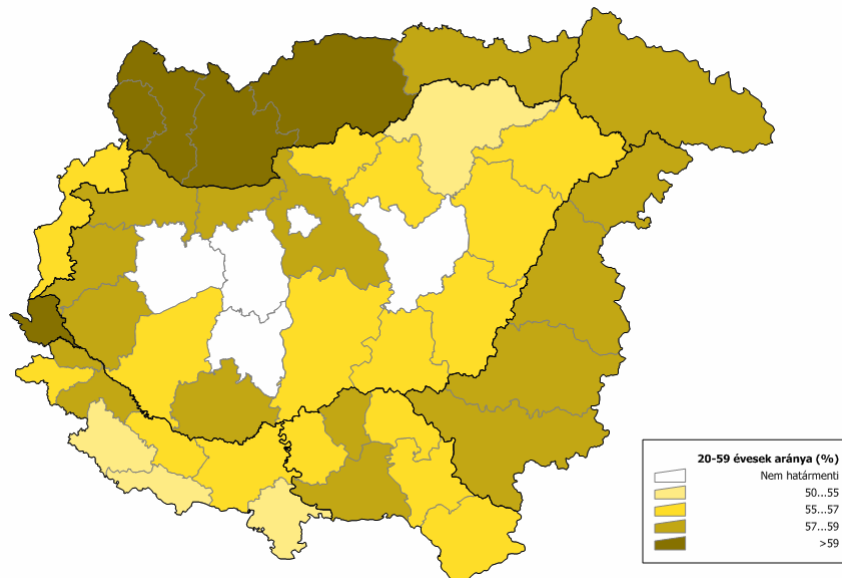
6. térkép Az öregedési index 2006-ban
Map 6: Ageing index in 2006

A korösszetételt leírandó, még két mutatószámmal foglalkozunk. A népességi potenciál izgalmas kérdése az aktív korúak aránya. Tanulmányunkban a 20–59 éveseket soroljuk közéjük. Ez a régió viszonyai mellett megfelelő kategorizálás. A nyugdíjkorhatár ugyanis nem nagyon haladja meg a 60 évet, legalábbis az effektív, tényleges nyugdíjba vonulási kor. A tankötelezettség pedig közelít a húszhoz, sőt az iskolarendszerek kibocsátási életkora magasabb is ennél. Tehát nem szükséges felemelni – egyelőre – sem a felső, sem az alsó határt, az utóbbit csökkenteni semmiképpen sem. (Ennek dacára egyes mutatószámok esetében más értelmezést követhetünk: így például a gazdasági aktivitás mutatója tradicionálisan a 15–64 évesekkel számol, mi is ezt fogjuk tenni.)

Utolsóként pedig a (teljes) demográfiai eltartási arányt határozzuk meg, ami az aktív korúakat viszonyítja a nem aktív korúakhoz (idősek és fiatalok).

Az aktív korúak aránya ma még viszonylag magas, abból eredően, hogy a fiatalok aránya elég alacsony, az időseké pedig még nem túl magas. A demográfiai öregedési folyamat következő fázisában kezdenek teret veszíteni az aktív korúak, párhuzamosan az idősek hányadának további emelkedésével. Egyelőre a teljes határ menti népesség 57,6 százaléka tartozik a 20–64 évesek közé, a határon innen ennél kevesebb, 56,7, a határon túl több, 58,2 százalék, jelezve a határon inneni területek fokozottabb előregeredését.

Az aktív korú népesség arányát tekintve 54 százalékos értéknél alacsonyabban nem találtunk, ugyanakkor három megyében is 60 százalék felett van a mutató értéke. Ezek mind Szlovákiában találhatók: a Pozsonyi, a Nagyszombati és a Nyitrai kerületről van szó. 59 százalék feletti ez az adat a Besztercebányai kerületben és a Muravidéken. A határon innen Győr-Moson-Sopronban a legmagasabb, 58,3 százalékos, míg Borsod-Abaúj-Zemplénben a legalacsonyabb, 54,9 százalékos a mutató. A határon túl a legalacsonyabb arányokat a horvát határmentében találjuk.

7. térkép A 20–59 évesek aránya 2006-ban (%)
Map 7: Proportion of 20–59-year-olds in 2006 (%)

Szembevetendő, hogy a határmente egyes szakaszain milyen nagyok a különbségek. A keleti és északi szakaszon a belső megyéinkben az aktív aránya

rendre alacsonyabb, mint a határ másik oldalán; a déli szakaszon a kép kiegyenlítettebb; míg nyugaton fordított: ott a határon belül vannak tartalékok, és Burgenland mutat alacsony arányt. Ez a területi beosztás is sejteti a vándorlás/határon átnyúló munkavállalás potenciális irányait, összhangban a valóságos mozgásokkal.

A határmente népmozgalma, 2001–2005

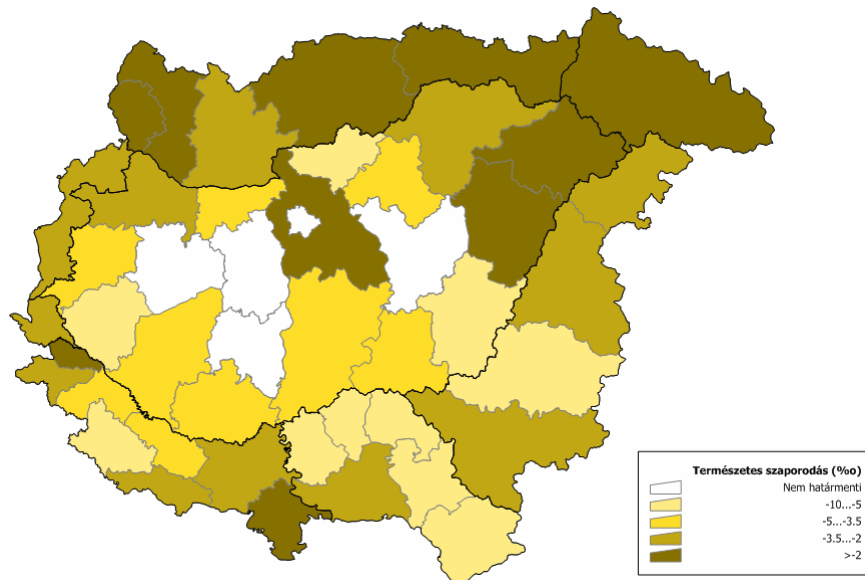
A határ menti régióban az élveszületések száma 2001 és 2005 között 826 ezer fő volt, 335 ezren születtek a határon innen, 492 ezren a határon túl. A legtöbb születés Kárpátalján történt (78 ezer), majd Pest megye (58 ezer) és a Kassai kerület (44 ezer gyermek) következik. Legkevesebben, 4 ezren Pozsega-Szlavóniában látták meg a napvilágot, ott a szülőképes korú nők száma is alacsony.

Ugyanebben a térségben és időszakban 1 millió 60 ezren haltak meg, 233 ezerrel többen, mint ahányan születtek. Így a régióban a népesség korábbi természetes szaporodása természetes fogyásba ment át.

Közismert, hogy a határon innen is magasabb, 448 ezer volt a halálozások száma, 133 ezerrel meghaladva a születéseket. A határon túl 612 ezren haltak meg a vizsgált időszakban, a természetes fogyás pedig 120 ezer fő volt. A népességszámokat is figyelembe véve, a magyarországi fogyás mértéke valamivel nagyobb, mint a külhoni: 3,3 ezrelék a 2,4 ezrelékkal szemben.

Születési többletet egyetlen területen, a Kassai kerületben regisztráltak, mégpedig 2 ezrelékes mértékűt. Lényegében azonos volt a születések és a halálozások száma a Muraközben (a természetes fogyás 0,1 százalék). Népességéhez mérten kicsi volt a születési hiány Kárpátalján (0,3 százalék).

A másik pólust is említsük meg. A legnagyobb mértékű a természetes fogyás Észak- és Közép-Bánátban, a 8 ezreléket is meghaladva. Általában magasak a fogyási arányok a Vajdaság területén. A határon innen pedig Békésben, Nógrádban és Zalában mutatkozik erősen átlag feletti, 5 ezrelékesnél gyorsabb természetes fogyás.

8. térkép 1000 lakosra jutó természetes szaporodás/fogyás
2001–2005 átlagában

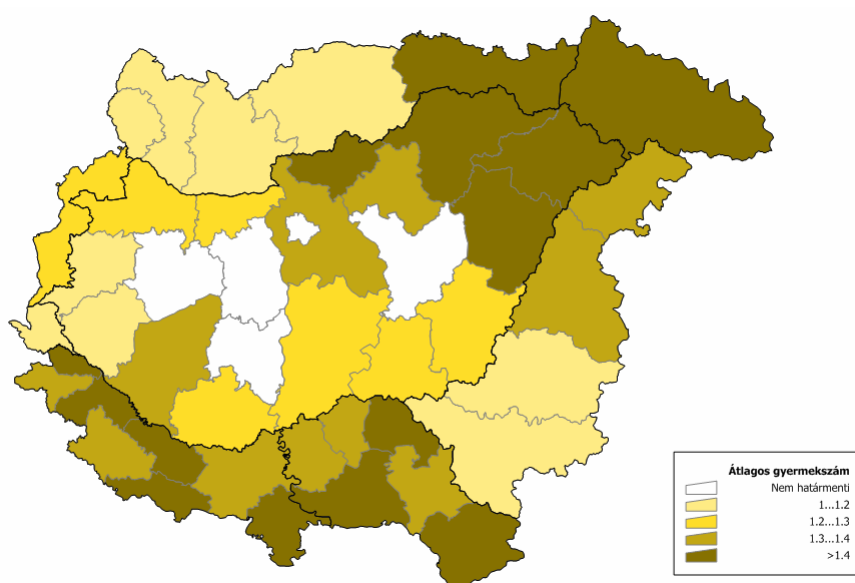
Map 8: Natural population increase/decrease per 1000 people mean values of the period 2001–2005

Nézzük most meg a termékenységet szintetikusán jellemző két mutatószám, az átlagos gyermekszám és – az ún. zéró természetes szaporodáshoz szükséges – átlagos gyermekszám alakulását. Maga az átlagos gyermekszám keresztmetszeti mutató, a nők kor szerinti szülési gyakoriságainak összege. Ha feltételezzük, hogy a gyakoriságok állandósulnak, akkor ez az összeg a nők végső gyermekszámával azonos, vagyis azzal az átlaggal, hány gyermeke születik egy nőnek élete során.

Régióinkban az így értelmezett átlagos gyermekszám igen alacsony. Változatlan kor szerinti szülési gyakoriságok mellett 1000 nő élete során mindössze 1320 gyermeknek adna életet, ami – szülőpárokat feltételezve – mindössze 65 százalékos utánpótlást biztosít. A határon túli terület átlaga még ennél is alacsonyabb: 1300, míg a határon inneni 1340.

A régió változatos viszonyait mutatja, hogy – igaz, demográfiai szempontból szűk határok között – az átlagos gyermekszám területek szerint jelentősen szóródik: 1630 (Kárpátalja) és 1050 (Pozsonyi kerület) között a határon túl, illetve 1500 (Szabolcs) és 1140 (Zala) között a határon belül.

Térképünkön kirajzolódik az északkeleti és déli térségben mutatkozó viszonylag magasabb termékenység, míg a nyugati-északnyugati tájon a szintek a legalacsonyabbak. A múlt rezsim bukása után bekövetkezett zuhanást jelzik Arad és Temes alacsony értékei. Hangsúlyozni kell, hogy az 1630-as maximum is messze van a népesség egyszerű utánpótlásától (2070), annak kevesebb mint 80 százaléka.

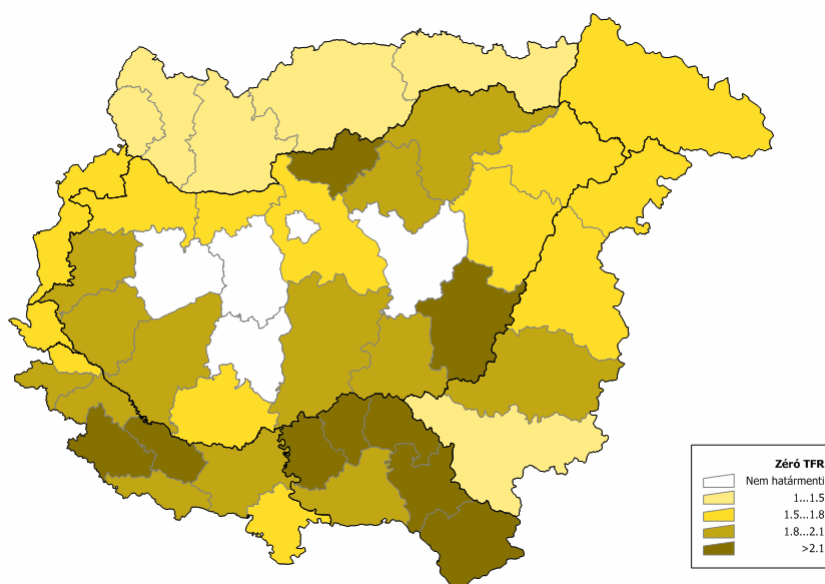

9. térkép A (standard) átlagos gyermekszám 2001–2005 között
Map 9: Standard number of children between 2001–2005

Kevésbé ismert, de esetünkben nagyon is fontos demográfiai mutatószám a zéró természetes szaporodáshoz szükséges átlagos gyermekszám (TFR0). Arról tudósít, mekkorának kellene lennie a nők gyermekvállalási hajlandóságának ahhoz, hogy a születések száma egyenlő legyen a halálozások számával.

A régió egészére nézve a TFR0 1,69-es, a határon innen 1,80-as, a határon túl pedig 1,60-as értéke biztosítaná, hogy a születések száma elérje a halálozásokét, vagyis a népesség természetes szaporodása helyreálljon. Az a tény, hogy a TFR0 a régió egészében, ebből következően a területek többségén 2,0 alatti, mutatja, hogy az újabban alacsony termékenység még nem torzította annyira a korösszetételt, hogy az messzemenő és visszavonhatatlan következménnyel járna az utánpótlásra. Figyelnünk kell azonban a mértékeket. Minthogy a normál TFR 1,3, a zéró természetes szaporodást pedig 1,7 biztosítaná, a nők 40 százalékának $(1,7-1,3 = 0,4)$ kellene eggyel több gyermeket vállalnia. Csak a

családpolitikai ösztönzőkre hagyatkozva ez felettébb nehéz feladatnak bizonyulhat, inkább valóságos társadalmi-gazdasági korszakváltást igényelne a régióban. Minél tovább marad a jelenlegi alacsony gyermekszám, annál magasabb szintekre lesz szükség, biztosítandó a természetes utánpótlást.

10. térkép A zéró természetes szaporodáshoz szükséges átlagos gyermekszám 2001–2005 között

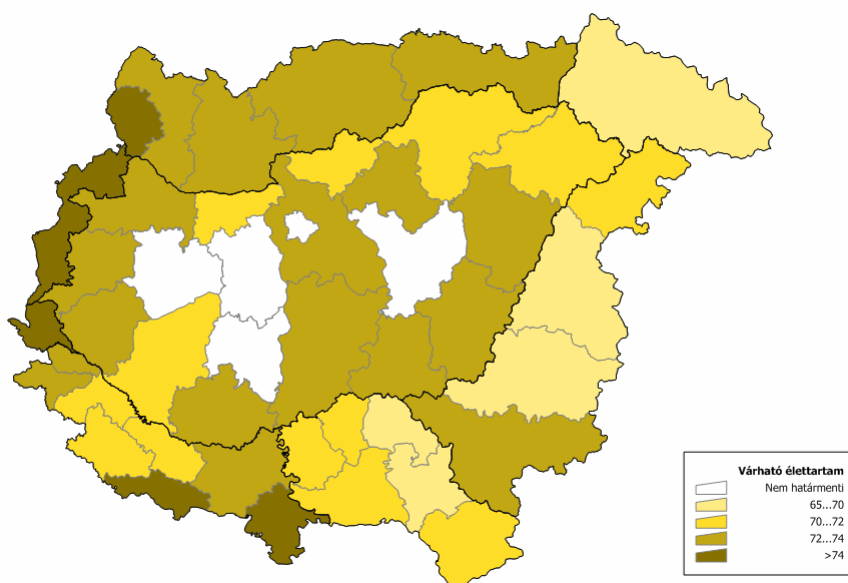
Map 10: Standard number of children necessary for zero natural population increase (2001–2005)

Kirajzolódik a térképen, hogy a déli területeken okoz leginkább gondot az alacsony termékenység, súlyosbítva a népesség korösszetételének defektusaival (délszláv háború). Itt vannak olyan összefüggő területek (Bácska, Bánát), ahol rendkívül magas, 2,1 feletti átlagos gyermekszám állítaná helyre az egyensúlyt. Az utánpótlás alakulása természetesen erősen függ a halálozásoktól is. A régióban, de a határmente egészében is tehát *népességpolitikai feladat* a termékenység és a halandóság egyidejű és jelentős javítása, első megközelítésben megfelelő család- és egészségügyi politikával.

De nem megnyugtató azoknak a területeknek a helyzete sem, ahol a TFR0 alacsony. Ez ugyanis együtt jár a tényleges gyermekszám alacsony voltával, ami rövid idő alatt torzítja a korösszetételt, amit a termékenység érdemi emelkedését feltételezve is csak hosszú idő alatt lehet kompenzálni (lásd a szlovák területeket).

A népesség-utánpótlás másik szegmensét, a halandóságot vizsgálándó, a várható élettartamokat vegyük még szemügyre. Ez a régió egészében alacsony, 72 év (férfi-nő bontás nélkül tekintve), és a határon innen csak hajszállal magasabb, mint a határon túl. Ez az érték eléggé elmarad az Európai Unióban átlagos 77–79 évtől. Tekintettel arra, hogy a várható élettartamot a társadalom modernizációs szintjének jelzőszámaként is értelmezhetjük, a jelenséget mint a régió viszonylagos alulfejlettségének, akár évtizedekben mérhető elmaradásának indikátoraként azonosítjuk.

Az élettartamok szórása is alátámasztja felfogásunkat. A legmagasabb érték 78,0 év, amit – mint várható – Burgenlandban figyelhetünk meg, míg a legalacsonyabb 68,4 év, és ez – ugyancsak valószínűsíthetően – Kárpátalja adata. Ez utóbbi – noha unisex szemléletű – a magyarországi férfiak ugyancsak alacsony élettartamát sem éri el. A sorban a Vajdaság 70 éves adata következik. A hazai értékek – az elmúlt hosszabb időszak fejlődésének köszönhetően (nem a legutóbbi évekre gondolunk) – 71,5 és 73,6 év között szóródnak, a különbségek tehát viszonylag mérsékelték.

11. térkép Születéskor várható élettartam, 2001–2005 átlagában
 Map 11: Life expectancy at birth, mean values of 2001–2005

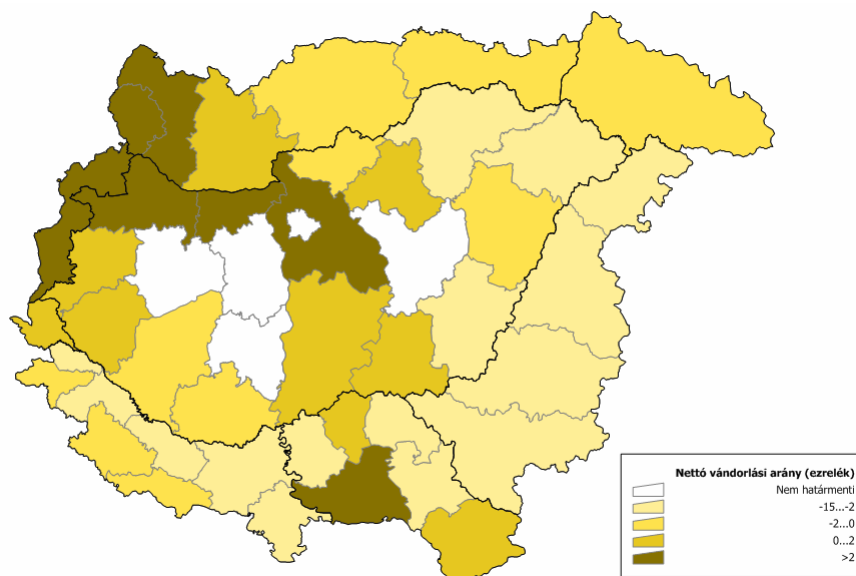
A népmozgalom harmadik komponense a vándorlás. Az erre vonatkozó adatok közismerten bizonytalanok. Még a belső vándorlás megfigyelésének megbízhatósága sem mérhető a születési és a halálozási adatokéhoz, nem is szólva a

nemzetközi vándormozgalomról. A bejövőket több-kevesebb biztonsággal regisztrálni tudják, a távozókat azonban már nem.

Mi itt a vándorlási különbözettel foglalkozunk. Ez a népességi statisztikából és a születések, halálozások adataiból kiszámítható. Igaz, maga a népességi statisztika is magában foglalja (legalábbis impliciten) a vándorlási különbözetet. Megjegyzendő továbbá, hogy becslésekről van szó, melyeket több-kevesebb fenntartással kell fogadni.

A vándorlási különbözet a határmente egészében negatív, a külső határmentében erősen negatív, míg a határon innen pozitív. 2001 és 2006 között a migráció 95 ezer fővel csökkentette a külső határmente lakosságát, 79 ezer fővel emelte a belső határmente népességét. Az egyenleg a teljes határmentére 15 ezer fős veszteség.

Tüzetesebben vizsgálva az egyes területeket kitérünk, hogy a belső határmentén pozitív egyenlege egyetlen területi egységnek, Pest megyének köszönhető, mely több mint 90 ezer fővel gyarapodott a beköltözésekkel. A többi megye mérlege azonban negatív, mínusz 13 ezer fő. A külső határmente nagynak tűnő vesztesége is koncentrált, mégpedig a négy romániai megyére. Arad, Bihar, Szatmár és Temes népessége együttesen 105 ezer fővel lett alacsonyabb. Ha ettől eltekintünk, a külső határmente vándorlási különbözete csekélyebb és pozitív: plusz 11 ezer fő. A térkép összefüggő területeket mutat, amelyeken szinte szabályosan országonként elkülönülve hasonló a vándorlási különbözet előjele és mértéke: pozitív északnyugaton, negatív keleten és délen. A déli magyarországi megyék egyike-másika befogadónak mutatkozik (Bács-Kiskun, Csongrád, Vas és Zala), megfelelő határon túli partnereik kibocsátók. Különleges az alacsony elvándorlással jellemezhető nagyobb térség gyűrűjében található Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg helyzete.

12. térkép 1000 lakosra jutó vándorlási különbözet 2001 és 2006 között
 Map 12: Balance of migration (per 1000) between 2001 and 2005

Népességi kilátások 2021-ig

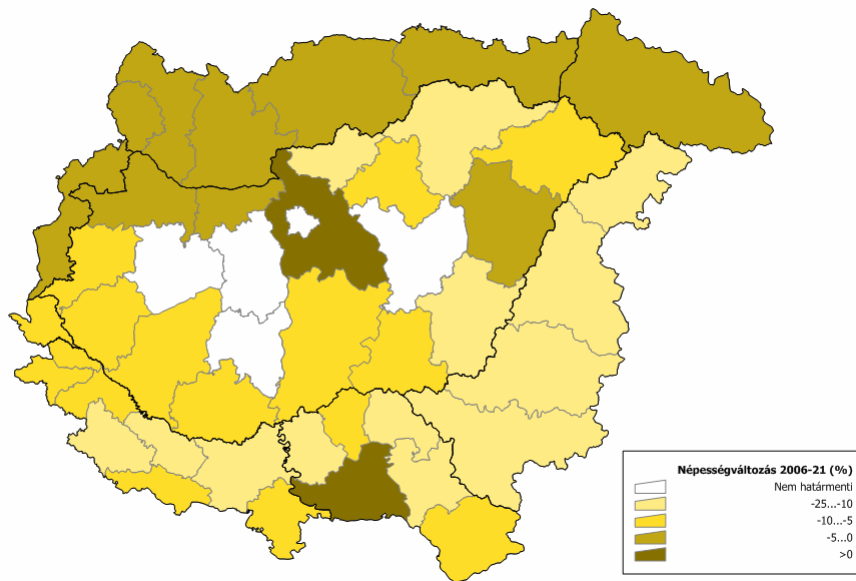
A rendelkezésre álló adatok felhasználásával elvégeztünk egy népesség-előrebecslést. Hangsúlyozni kell, hogy technikai előreszámításról van szó, ami azt mutatja be, mi történne a folyamatok változatlansága esetén. Az eredményeket kontrolláltuk a legfrissebb hazai területi előreszámítással, és jó egyezést tapasztaltunk.⁴

Előrebecslésünk szerint a teljes határmente népessége 15 év alatt 7 százalékkal, 1,2 millió fővel csökken, zömében, 1,0 millióval, a határon túli területen. Ez a 2006. évi népesség több mint 10 százaléka, tehát tetemes mértékű. A határon innen a csökkenés mértéke mérsékeltebb, 187 ezer fő, a 2006. évi népesség 2,7 százaléka.

Az utóbbi adat kapcsán ismét felmerül a kérdés, vajon helyesen jártunk-e el, amikor Pest megyét is beleértettük a határ menti térségbe. Pest megye lakossága ugyanis növekszik, a becslés szerint 242 ezer fővel, 23 százalékkal. Ha ez a növekedés kissé túlzónak bizonyul is (más előreszámítások visszafogottabb emelkedést mutatnak), még akkor is jelentősen módosítja a határmente demog-

⁴ A legfrissebb hazai országos és területi előreszámítások megtalálhatók a www.demografia.hu lapon, interaktív formában.

ráfiai folyamatairól alkotott képet. Pest megye nélkül a határon inneni területek lakossága ugyanis erősen csökken: több mint 450 ezer fővel, közel 8 százalékkal. Ezzel pedig változik az összkép is, nevezetesen a *határmente jelentős népességfogyása alaptendencia*, legyen a terület a határon innen vagy túl.

13. térkép A 2006 és 2021 közötti becsült létszámváltozás (%)

Map 13: Estimated change in the number of population – 2006–2021 (%)

Mi az oka ennek a trendnek? A kérdésre a korcsoportos létszámváltozások adnak választ. A teljes határmentében a 0–29 évesek létszáma 1,4 millió fővel csökken, ami önmagában magyarázza a folyamatot. Ezek szerint a fő ok az alacsony születésszám és termékenység, másodlagosan pedig a folytatódó elvándorlás.

Ugyanakkor nem minden népességi szegmens zsugorodik. A 60 évesnél idősebbek létszáma emelkedik, mégpedig dinamikusan: a határmente egészében 423 ezerrel, ezen belül a határon innen 233 ezerrel, a határon túl 190 ezerrel. Itt megint egy mértékbeli különbségre hívjuk fel a figyelmet: a határon belül erősebben idősödik a népesség, mint a határon kívül, de a folyamat végül is párhuzamos, csak fáziskéséssel.

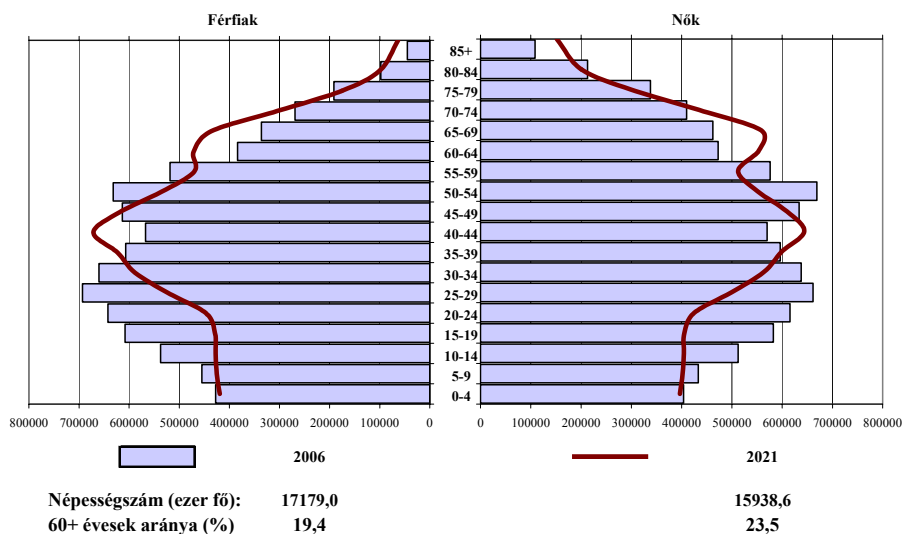
Végül a 60 évesnél idősebbek népességbeli arányát, az arány változását emeljük ki. A megfigyelt teljes területen az idősek aránya 19,4 százalékról 23,5 százalékra, több mint 4 százalékponttal emelkedik. A belső határmentében is 4

százalékpontos a növekedés, azaz az öregedés terén kimutatott fáziselőny megmarad.

Kiemelve néhány területet: a 60 évesnél idősebbek aránya a Muravidéken várhatóan 7,8 százalékponttal emelkedik, alig marad el ettől a Pozsonyi kerület, ahol 7,7 százalékpontos a növekedés, de 7 százalékpont közelében van a Nyitrai és a Nagyszombati kerületben is.

Legkevésbé, 1,3 százalékponttal Kapronca-Körös és Muraköz népessége idősödik, de általában is alacsonyak az aránynövekedések a déli határmentében. Ugyanez a határon belül 2,4 és 6,4 százalékpont között alakul, tehát jóval mérsekeltebb a folyamat dinamikája, mint a határon kívül.

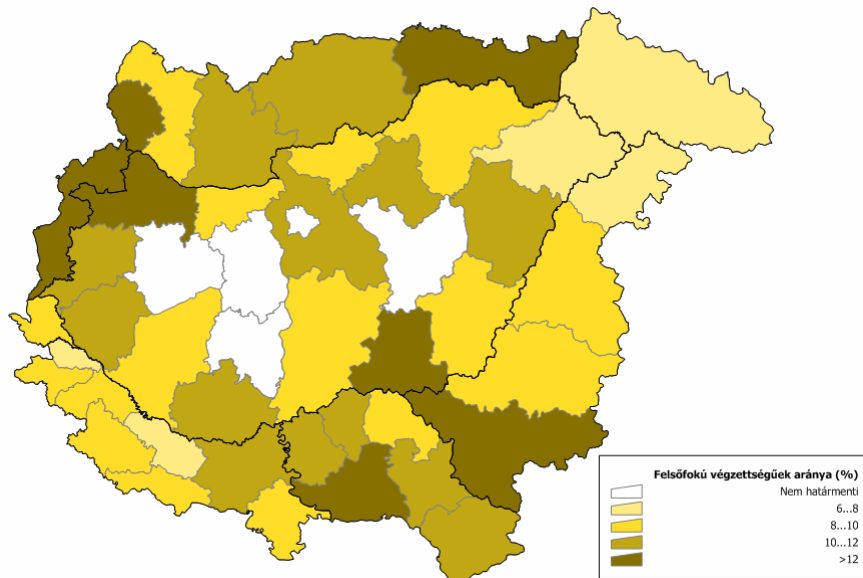
Az I. ábrán a teljes határmente népessége szerepel, férfiak és nők, valamint öt éves korcsoportok szerinti bontásban. Az árnyékolt rész a 2006. évi állapotot mutatja, a vonalas rátét pedig a 2021-re előrebecsült korcsoportos létszámokat. Jól látható, hogy a korfa zsugorodik a fiatalabb, kiterjed az idősebb életkorúakat képviselő szegmensben, *kitűnően példázva annak a folyamatnak a gyors előrehaladását, ami a határmente jövőjének második fő jellemzője: a demográfiai öregedés.*

I. Határ menti megyék összesen lakónépességének korfája, 2006 és 2021
 Population pyramids of the counties along the border (2006 and 2021)

A határmente népességének iskolázottsága

Az iskolázottsági adatokat némi fenntartással kell fogadnunk, és ezt az óvatosságot a statisztika igazolja. A 14. térkép is erről árulkodik, hiszen az elrendezés sakkáblaszerű, nehezen magyarázhatóak a különbségek. Még azt sem lehet kijelenteni, hogy a hazai iskolázottsági szint valamivel magasabb, legalábbis ha a felsőfokú végzettségük arányában mérjük. Az összesítés szerint a belső határmentében 10,2, a határon kívül 11,3 százalék a felsőfokú végzettségük aránya a 20–64 évesek között.

14. térkép A felsőfokú végzettségük aránya a 20–64 évesek között
2001/2002-ben (%)

Map 14: Proportion of people with university education among the
20–64-year-olds in 2001/2002 (%)

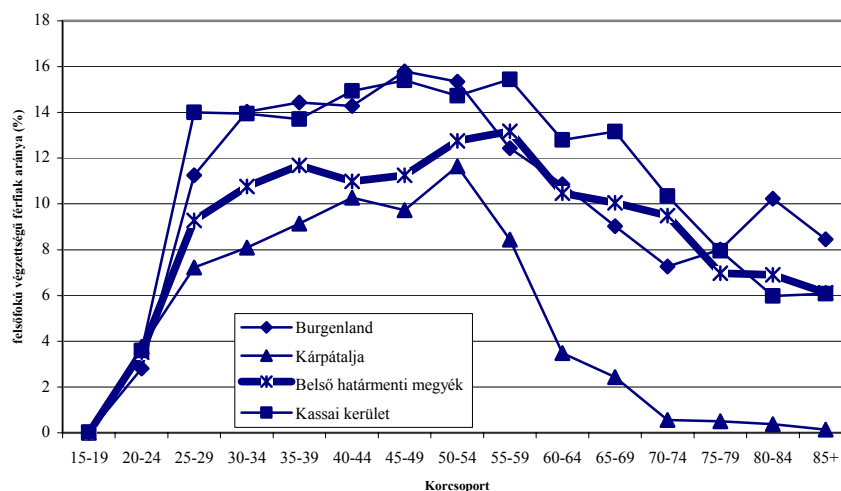
Az alaptendencia az iskolázottsági szint emelkedése, kiemelkedően a jelen időszakban. Az előreszámítások szerint Magyarországon 2021-ig legalább 60 százalékkal növekszik a felsőfokú végzettségűek és legalább egyharmaddal az érettségizettek létszáma, míg az alacsonyabb végzettségű, szakképzetlen népesség számban és arányban is visszaszorul.

Kritikus elemnek számít – és ennek tisztázásában ez a tanulmány sem tud továbblépni –, hogy milyen mértékben befolyásolja a vándorlás/költözés az iskolázottsági szerkezetet. A térképről azt lehet sejteni, hogy ez a hatás erős,

azaz a legképzettebbek nagy arányban vándorolnak olyan gócpontokba, mint a nagyvárosok, fővárosok. Ugyanakkor a távolságok gátat is szabnak a tömeges költözésnek, különösen, ha az ingatlanárakbeli különbségek komolyak. Mintha erről lenne szó Szlovákiában, ahol Pozsony magához vonzza a Nagyszombati kerület magas végzettségű lakóit, viszont a Kassai kerületből már kevesebben költöznek a fővárosba. A térkép szerint mindenképpen figyelmet érdemel a Burgenland–Győr–Moson–Sopron–Pozsonyi kerület háromszöge a felsőfokú végzettségűek magas arányával. Ugyanez érvényes, csak fordított előjellel a Szabolcs–Szatmár–Bereg–Kárpátalja–Szatmár háromszögre, ahol igen alacsony ez az arány. Északi megyéink lakossága a mutató szerint képzetlenebb, mint a határos területeké, míg délen a helyzet fordított.

A II. ábrán a felsőfokú végzettségűek arányát tüntettük fel öt éves korcsoportokonként a kiválasztott területi egységekre. Látható, mennyire tagoltak a görbék, és mennyire nem igaz, hogy a honi végzettségi szint kiugró lenne.

Az ábra alapján érthető egyes szerzők (például *Köllő et al.*) álláspontja a felsőfokú képzés expanziójának szükségességéről. Markánsan megmutatkozik például Burgenland előnye a hazai átlagokkal szemben, különösen a fiatalabb korcsoportokban.

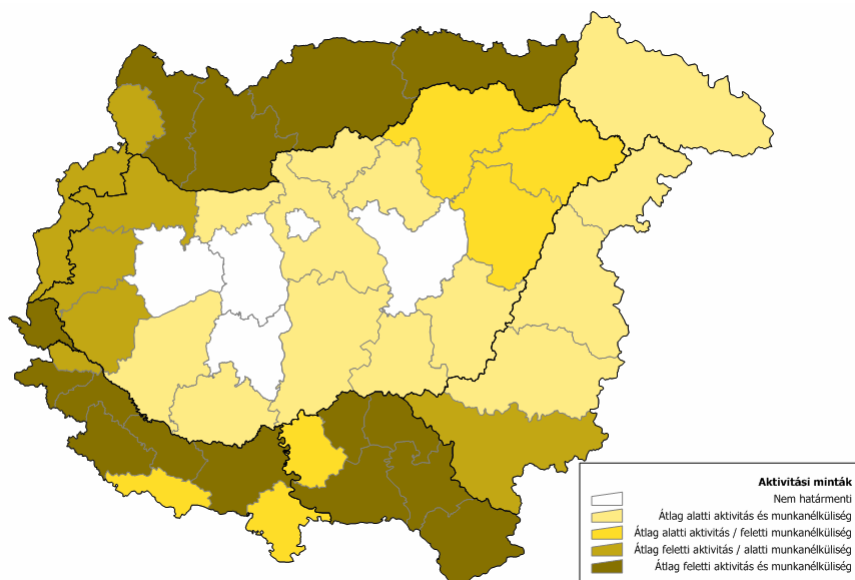
II. A felsőfokú végzettségű férfiak aránya a korcsoportos népességben, 2001
Proportion of men with university degree in the population broken down by age-group, 2001

Gazdasági aktivitás

Három mutatót vizsgálunk: a 15–64 éves népesség aktivitási rátáját (gazdaságilag aktív/népesség), a munkanélküliségi rátát (munkanélküliek/gazdaságilag aktív), valamint az eltartási arányt (gazdaságilag nem aktív/gazdaságilag aktív).

A gazdaságilag aktívok száma a határ menti térségben 2001-ben összesen 7,3 millió, ezen belül az álláskeresők száma több mint 1 millió. A 15–64 évesek aktivitási rátája 61 százalék, a munkanélküliség 15 százalékos. A belső határmenti adatai alacsonyabb aktivitási arányt jeleznek, mint a határon túliak: az előbbire vonatkozó 56,9 százalék, az utóbbi esetében 63,8 százalék. A munkanélküliséget illetően viszont fordított a reláció: 11,4 százalék szemben 17,0 százalékkal, legalábbis a népszámlálások szerint. Ebből rögtön adódik a határ menti térségnek egy meglehetősen általános, de nem minden területi egységre érvényes jellemzője: a magasabb aktivitási szint magasabb munkanélküliséggel is jár. Ez olyannyira igaz, hogy a foglalkoztatottság területén csaknem eltűnik a különbség a régió határon inneni és határon túli része között. A hazai területen a foglalkoztatottsági hányados ugyanis 50,4, a környező területeken 53,0 százalék, vagyis az aktivitásban meglévő különbségnek kevesebb mint a fele érvényesül a foglalkoztatottságban.

Az átlag alatti és feletti aktivitás és munkanélküliség párosítása alapján négy területi kategóriát különböztetünk meg. A 15. térképen azonosíthatjuk a besorolt területeket.

15. térkép Területi aktivitásminták az aktivitás és a munkanélküliség szintje szerint, 2001

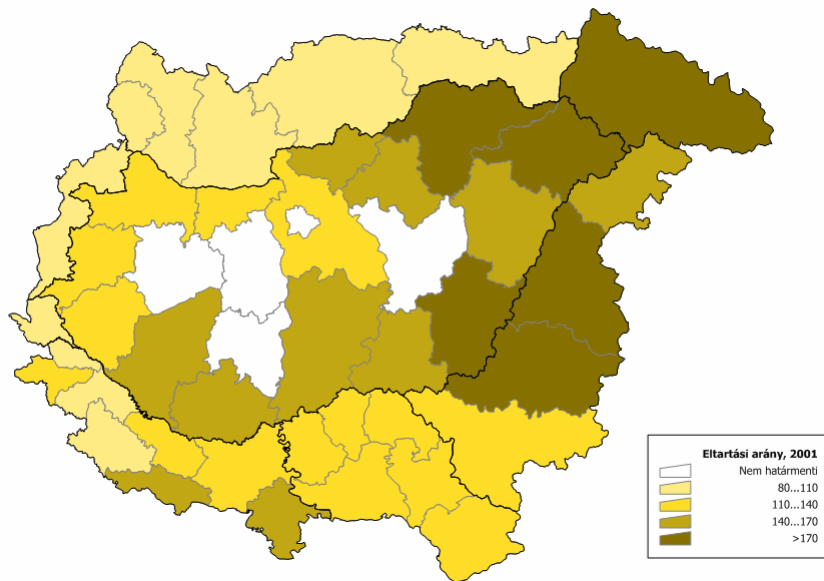
Map 15: Regional activity patterns by the level of activity and unemployment, 2001

Látható, hogy a magas aktivitással jellemezhető szlovák és horvát, szerb területeken együtt a munkanélküliség is magas, az alacsony aktivitást felmutató hazai és keleti határ menti részeken a munkanélküliség (legalábbis a bevallott állástalanság) is alacsony. Összefüggő nyugati területet alkotnak azok a megyék, ahol a magas aktivitás alacsony munkanélküliséggel párosul, valamint azok az északkeleti hazai megyék, ahol ez a reláció fordított.

Az aktivitás természetesen nem csak gazdasági, hanem talán elsősorban társadalmi kategória. Az aktivitás szintje ugyanis egyúttal az eltartási szintet is meghatározza. Ez most már egy valós eltartási mutató, szemben a potenciális demográfiai eltartási aránnyal, hiszen a számlálóban azok szerepelnek, akik a gazdaságilag valóban nem aktívak, a nevezőben pedig azok, akik aktívak.

Az eltartási arány határmentében mért értékeire vonatkozó általános megállapításunk az lehet, hogy a határon innen nagyon magas, a határon túl közepesen magas vagy átlagos. A teljes régióban a ráta 137-hez közeli. Tegyük fel, hogy az aktívak egyenlő arányban megosztják jövedelmüket a nem aktívakkal. Ez azt jelentené, hogy annak 58 százalékát kellene átengedniük és csak 42 százalékkal rendelkezhetnének, ami súlyos teher a munkavállalók részére – természetesen az adott területen szokásos jövedelmek szintjétől függően.

A határon innen sokkal magasabb az eltartási hányados: 157 nem aktív jut 100 aktívra, tehát a fenti becslés feltételezését követve a rendelkezésre álló jövedelem már csak 39 százalék lenne. A határon túl az arány átlagos értéke kedvezőbb, 123.

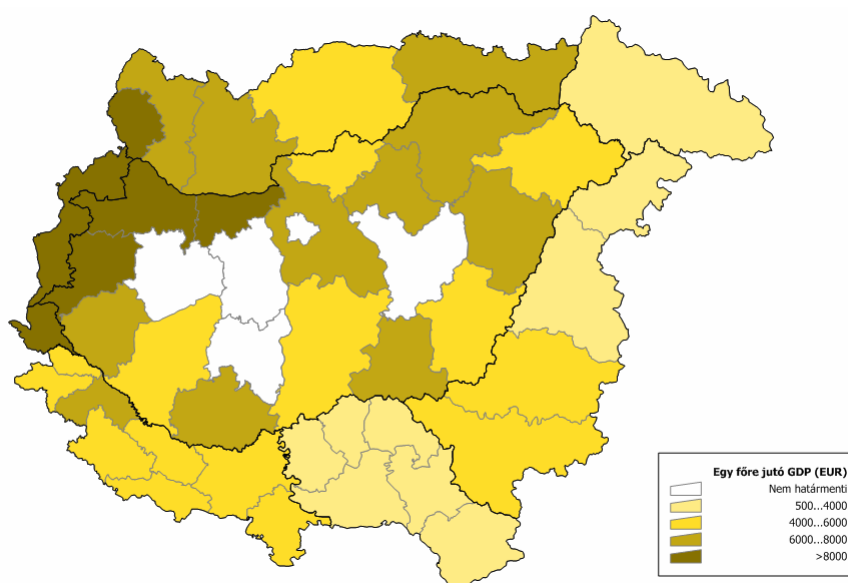
16. térkép Az eltartási arány területi különbségei, 2001 (%)
Map 16: Regional differences in the dependency ratio, 2001 (%)

A legmagasabb az eltartási arány Szabolcs-Szatmár-Beregben, ott 206 nem aktív jut 100 aktívra, a virtuális jövedelem-megtartási hányad itt csak 33 százalék. A másik pólust a Pozsonyi kerület képezi, 81 százalékos eltartási rátával, vagyis a megtartható jövedelem 55 százalékos arányával. Térképünkön kirajzolódnak az eltartási arány nagy területi különbségei: magas a keleti, alacsony az északi és nyugati, valamint közepesen magas a déli és dunántúli területeken.

Gazdasági teljesítmény

A határmente gazdasági teljesítményét az egy főre jutó GDP 2005. évi nagyságával azonosítottuk. A teljes határmente átlagában ez 5993, tehát közel 6000 euró. Kétségtelennek látszik a belső határmente előnye: itt 6800 euró/fő az érték, míg a külső területeken ennél 1400 euróval kevesebb.

Ahogy ez várható, Burgenland jár az élen gazdasági teljesítményével. Itt 20 500 euró esett egy lakosra. A 10 és 20 ezer közötti sávban található további két megye, a Pozsonyi kerület és Komárom-Esztergom. Az előbbi meglehetősen magas, 17 ezer eurós átlagot mutat, utóbbi éppen csak meghaladja a 10 ezret. Az össze többi megyében és kerületben az egy főre jutó GDP 10 ezer euró alatti.

17. térkép Az egy főre jutó GDP nagysága euróban kifejezve, 2005
Map 17: GDP per capita in Euro, 2005

Legkisebb értéket, mindössze 780 eurót Kárpátalján mutat a statisztika, ami – a Pozsonyi kerületéhez hasonlóan – nehezen elfogadható adatnak látszik⁵. A szerbiai területek már a 2 ezres szinten vannak, újabb lépcsőfokkal feljebb, az 5 ezres sávban pedig a horvát területek. A térképen jól elkülönülnek a különböző

⁵ Az egy főre jutó GDP nagyságának, területek közötti eltéréseinek értékelésénél természetesen figyelembe kell venni, hogy az Euróban kifejezett érték a nemzeti valuta aktuális árfolyamán történő egyszerű átszámítással adódik, és nem számolunk a helyi viszonyoknak megfelelő vásárlóerő-paritással. Az így kapott GDP bemutatja azt a területi különbséget, mennyit érne a nemzeti valutában szerzett jövedelem az euróövezet egy átlagos országában. Egy területek közötti összehasonlításban az érvelés fordítva is igaz: mennyivel többet érne egy magasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkező terület lakosának a jövedelme egy alacsonyabb GDP/főt felmutató területen.

gazdasági teljesítményű, jövedelmezőségű övezetek, megjegyezve, hogy az azonos kategórián belül is komolyak a különbségek.

A demográfiai, iskolázottsági, aktivitási és gazdasági mutatók összefüggései

Vizsgáljuk meg, milyen páros és multilaterális összefüggések mutatkoznak a tanulmányban felsorakoztatott fontosabb mutatószámok között. Két jellemző között első közelítésben a Pearson-féle korrelációs együttható (jele: R) mutathat ki kapcsolatot, jelezve annak szorosságát is. A mutató -1 és $+1$ közötti értéket vesz fel, és a nagyobb pozitív és negatív tartományok szorosabb, míg a 0-hoz közeli értékek gyenge összefüggést vagy függetlenséget jeleznek.

Az elemzésbe bevont mutatók a következők:

- öregedési index,
- átlagos gyermekszám,
- várható élettartam,
- a nettó vándorlás aránya,
- a felsőfokú végzettségűek aránya a 20–64 éves népességben,
- aktivitási ráta,
- munkanélküliségi ráta,
- egy főre jutó GDP.

A korrelációs mátrixot az 1. táblázatban közöljük. Az azonos oszlop- és sor-név metszetében (diagonális) mindig 1,00 áll, mert az egyes adatsorok önmagukkal természetesen teljes mértékben összefüggenek. *Szorosnak* vagy *igen szorosnak* tekintjük az összefüggést, ha a korreláció 0,4 felett, illetve $-0,4$ alatt van. *Erős* összefüggést jelez 0,2 és 0,4, illetve $-0,2$ és $-0,4$ közötti korreláció. Egyébként az összefüggés *közepes*, *gyenge* vagy nem áll fenn.

Az egy változóra eső (teljes, regressziós) korrelációt is meghatároztuk, ami nem más, mint az adott tényező összes többi változóval vett együttes korrelációja. Ennek kiszámítása többváltozós lineáris regresszióval történt.

1. Korrelációs mátrix a határmente egészére
Correlational matrix for the total border region

Változó	Regressziós korreláció	Öregedési index	Átlagos gyermekszám	Várható élettartam	A nettó vándorlás aránya	Felsőfokú végzettségűek a 20–64 évesek között	Aktivitási ráta	Munkanélküliségi ráta	Egy főre jutó GDP
Öregedési index	0,359	1,00	-0,03	0,25	0,17	-0,08	-0,04	-0,12	0,16
Átlagos gyermekszám	0,648	-0,03	1,00	-0,32	-0,11	-0,40	-0,37	0,35	-0,53
Várható élettartam	0,852	0,25	-0,32	1,00	0,41	0,25	0,45	-0,11	0,77
A nettó vándorlás aránya	0,573	0,17	-0,11	0,41	1,00	0,40	0,37	-0,03	0,42
Felsőfokú végzettségűek a 20–64 évesek között	0,690	-0,08	-0,40	0,25	0,40	1,00	0,40	-0,05	0,50
Aktivitási ráta	0,709	-0,04	-0,37	0,45	0,37	0,40	1,00	0,25	0,42
Munkanélküliségi ráta	0,745	-0,12	0,35	-0,11	-0,03	-0,05	0,25	1,00	-0,43
Egy főre jutó GDP	0,912	0,16	-0,53	0,77	0,42	0,50	0,42	-0,43	1,00

A korrelációs számításokat az Excel KORREL függvényével, a regressziós számításokat az Excel Adatelemzés Regresszió modullal végeztük.

A felsorolt változók korrelációs mátrixa számos szoros és néhány igen szoros összefüggést jelez. Három független változót részletesen is megvizsgálunk.

Átlagos gyermekszám

A teljes korreláció rendkívül magas, 0,65, ami egyrészt utal arra, hogy a termékenység szoros összefüggésben változik a gazdasági-gazdaságdemográfiai-demográfiai folyamatokkal, ugyanakkor a nem túlságosan magas érték azt is jelzi, hogy a figyelembe vett tényezőkön kívül mások is okoznak területi eltéréseket. Az egyes változókkal a kapcsolat a következő:

- Öregedési index: gyakorlatilag nincs kapcsolat (-0,03); ha a népesség még viszonylag fiatal, akkor növekedési potenciálja is valamivel magasabb.
- Várható élettartam: erős negatív korreláció (0,42); minél magasabb az élettartam, annál kisebb a gyermekszám.
- Nettó vándorlási arány: alacsony negatív korreláció (-0,11); ez cáfolni látszik azt a vélekedést, hogy vándorlásnak erős népességpótló, a má-

sik oldalról tekintve: túlnépesedést mérséklő szerepe lenne, a migráció a gazdasági tényezőkkel mutat szorosabb kapcsolatot.

- A felsőfokú végzettségűek aránya: erős pozitív korreláció (0,40); ez túlmutat azon a jelenségen, hogy a legképzettebbek gyermekszáma meghaladja a közepesen iskolázottakét, de kisebb, mint az alacsony végzettségűeké. Arról van szó, hogy a képzettségi struktúra újólág átalakulóban van, *ezzel párhuzamosan, illetve ezt követően* új demográfiai rezsím alakul ki, amelyben a gyermekszám várhatóan magasabb lesz, mint a jelenlegi átalakulási periódusban. Másképpen: minél előrehaladottabb állapotban van az iskolázottsági váltás, annál magasabb gyermekszámra van esély.
- Aktivitási arány: erős negatív korreláció (-0,37); a gazdaságilag aktívak magasabb aránya mellett a gyermekszám alacsonyabb és fordítva. Nem véletlen, mennyire előtérbe került mostanában a munka és a család jobb összeegyeztethetőségének követelménye, hogy ennek a negatív kapcsolatnak az intenzív befolyása mérséklődjön. Sőt, európai országok példái azt mutatják, hogy a kapcsolat megfordítható, amikor is a magas aktivitás nagyobb gyermekszámmal párosul. A határmente ma még távolról sem ezt a helyzetet reprezentálja.
- Munkanélküliségi ráta: erős pozitív kapcsolat (0,35); a magasabb munkanélküliség magasabb gyermekszámmal asszociál, feltehetően a képzettségi struktúra közvetítésével.
- Egy főre jutó GDP: szoros negatív kapcsolat (-0,53); a mutató erősen és negatívan korrelál a termékenységgel.

Aktivitás ráta

Az aktivitási rátát a többi változó függvényében vizsgálva azt találtuk, hogy a teljes korreláció magas: 0,73. Az egyes változókkal a kapcsolat a következő:

- Öregedési index: nincs kapcsolat (-0,04); az aktivitási ráta nem függ össze az idős-fiatal aránnyal. Ennek háttéréként megemlíjtük, hogy az öregedési folyamat jelenleg még annak a fázisnak a végén tart, amikor a középső korcsoport súlya magas, és az idősek és fiatalok eltartásának kötelezettségén belül az előbbieket a hangsúlyosabbak. A nagy változás egy-két évtizeden belül következik be, amikor az idősek hányada már az aktívak rovására emelkedik.
- Átlagos gyermekszám: negatívan korrelál az aktivitással (-0,37); ez azért problematikus, mert rámutat, hogy a régió egészében nem sikerült feloldani a család és a munka közötti ellentétet. A régió népességében – zömmel az előző rezsím örökségeként – magas a nők aktivitá-

sa, az alacsony jövedelmek miatt a részfoglalkoztatás sem elterjedt, és a kettős terhelés – a munkapiaci helytállás és családi kötelezettségek egyidejű teljesítése – magasabb gyermekszám mellett súlyosabb.

- Várható élettartam: szoros pozitív korreláció (0,45); minél magasabb az élettartam, annál nagyobb az aktívak aránya és fordítva. A betegségmegelőzés, az egészséges életmód költségeit az egyszerű egészségbiztosítási járulék nem fedezi, a megfelelő anyagi háttér biztosításához a gazdasági aktivitás nélkülözhetetlen. További érv, hogy a magasabb élettartam a magasabban képzett népességcsoportok sajátja, akiknek aktivitási rátája is magas (az iskolázottság kereszthatása).
- Nettó vándorlási arány: erős pozitív kapcsolat (0,37); a magas aktivitási arányt felmutató területek egyúttal befogadóhelyek is, míg az alacsony aktivitási ráta elvándorlással párosul.
- A felsőfokú végzettségűek aránya: szoros pozitív korreláció (0,40); diplomásoknak általában magas a munkapiaci aktivitása, ezért részarányuk emelkedése aktivitási többletet hoz magával.
- Munkanélküliségi ráta: közepes pozitív kapcsolat (0,25); a 15. térkép szerint még erős kapcsolat is lehetne, hiszen a magas aktivitás és a magas munkanélküliségi arány, illetve az alacsony aktivitási ráta és az alacsony munkanélküliségi arány együttállása a területi egységek zömére érvényes.
- Egy főre jutó GDP: szoros pozitív kapcsolat (0,42); nem véletlen, hiszen a GDP egyik tényezője az aktívak aránya. Mivel azonban a termelékenység (vagyis az egy aktív személy által előállított hozzáadott érték) jelentősen eltér az egyes országokban, ez gyengíti a kapcsolatot.

Egy főre jutó GDP

Az egy főre jutó bruttó hazai termék szinte minden változóval szoros összefüggést mutat. A teljes korreláció ennek megfelelően igen magas, 0,92. Az egyes változókkal a kapcsolat a következő:

- Öregedési index: közepes pozitív kapcsolat (0,16); összefügg azzal, hogy az idősebb népességben nagyobb az egy főre jutó GDP értéke, mert az adott korösszetétel a modernizáció általában előrehaladottabb fázisával kapcsolódik. Ugyanakkor idős népesség nemcsak a gazdasági progresszió folyamatában, hanem például a fiatalok elvándorlása nyomán is kialakulhat, ez a lehetőség a határ menti régióban jelentősen gyengíti a kapcsolat szorosságát.
- Átlagos gyermekszám: szoros negatív kapcsolat (-0,53); összecseng azzal a világméretű megfigyeléssel, hogy a nagyobb gazdasági teljesítmény alacsonyabb gyermekszámmal jár együtt, és fordítva. Újabb

kutatási eredmények szerint azonban kellően magas GDP mellett az összefüggés megfordulhat. A vizsgált területen azonban ezen a szinten talán ha Burgenland áll. Tudni kell továbbá, hogy a családpolitikák eltérései jelentős különbségeket okozhatnak az azonos gazdasági teljesítményű országok termékenységi szintjeiben.

- Várható élettartam: igen szoros pozitív korreláció (0,77); minél magasabb az élettartam, annál nagyobb az egy főre jutó GDP és megfordítva. Nem véletlen, hogy számos szerző (köztük Andorka Rudolf) szerint a várható élettartam egy ország fejlettségének indikátora. Egyébiránt pedig az egy főre jutó GDP, az élettartam és az iskolázottság olyanra együtt mozog, hogy az ENSZ HDI-nek (Human Development Index) is ezek az alkotóelemei.
- Nettó vándorlási arány: szoros pozitív korreláció (0,42); a gazdagabb területeken a nettó vándorlás is nagyobb arányú, mint a kevésbé tehetőseken. A GDP különböző szintjei a vándorlási folyamat irányát is meghatározhatják.
- Felsőfokú végzettségűek aránya: szoros korreláció (0,50); minél jobb minőségű a humán erőforrás, annál gazdagabb az adott terület, és az összefüggés fordítva is érvényesül.
- Aktivitási ráta: szoros pozitív kapcsolat (0,42); minthogy hogy az aktivitási ráta az egy főre jutó GDP egyik tényezője, a kapcsolat szerves: a magasabb aktivitási ráta több hozzáadott értéket produkál, magasabb a GDP.
- Munkanélküliségi ráta: szoros negatív kapcsolat (-0,43); összefügg az- zal, hogy a gazdagabb területeken a munkanélküliség alacsonyabb, és megfordítva. Az egy főre jutó magasabb GDP azt eredményezi, hogy a társadalom jobban képes törődni az álláskeresővel is, tehát például hamarabb talál munkát az állását elvesztő/feladó.

Összefoglalás

A határ menti térségek összehasonlító vizsgálata – a nem minden vonatkozásban koherens adatok ellenére – feltárta, hogy a szétszakítottság közel kilencvenéves tartama ellenére (melynek során a nem organikus beavatkozások, ki- és betelepítések esetenként meghatározó szerepet játszottak) sok összefüggésben azonosak maradtak a tendenciák, kimutatható a folytonosság.

A vizsgált térség jelentőségét egyértelművé teszi annak mérete, s az ott élő emberek száma, valamint – néhány kivétellel – a határ két oldalán lejátszódó demográfiai folyamatok hasonlósága, azonossága.

A térségben élők korösszetétele arra utal, hogy a határmente egészében a népesedési folyamatok perspektívája hasonló, és ez tény jelentős mértékben

kihat a termékenységre, a gazdasági aktivitásra, a mobilitásra. 2021-ig jelentős népességcsökkenés várható, a hiányzó népesség helyét a térség komplex fejlesztése nélkül bevándorlókkal sem lehet pótolni, melynek következtében az elemzésben kimutatott tendenciák kiteljesedése várható, a népesség rapid elöregedésében összegződve.

Annak ellenére, hogy az adatok területenként nem minden vonatkozásban felelnek meg egymásnak, s így összehasonlításuk során problémák merülnek fel, a feldolgozott adatállomány jelen állapotában is a leírtaknál sokkal részletesebb és számos új összefüggésre fényt derítő eredmény megfogalmazására ad lehetőséget. Különösen érvényes ez az a térképek, ábrák, mellékletek anyagainak önálló és egymásra vonatkoztatott értelmezhetőségére.

A hasonlóságok mellett megfigyelhető jelentős demográfiai, iskolázottsági, aktivitási, gazdasági teljesítménybeli különbségek és fáziskésések a térségbeli folyamatok fokozott vizsgálatát, a változások rendszeres monitorozását követelik meg, különös tekintettel a különbségek csökkentésére és – visszakanyarodva a bevezető gondolatokhoz – a magyar nemzetiségű lakosságnak többségi vagy kisebbségi helyzetétől függetlenül közelítőleg egyforma esélyű fejlődésére.

IRODALOM

- Ács Zoltán (szerk.) (1994): *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Budapest.
- Bulla Béla – Mendöl Tibor (1947): *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest.
- Dövényi Zoltán (2005): A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás néhány területi aspektusa. *Kisebbségkutatás*, 3., 338–344.
- Glatz Ferenc (szerk.) (1988): *Magyarok a Kárpát-medencében*. – Budapest.
- Hablicsek László – Tóth Pál Péter – Veres Valér (2005): *A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Kutatási Jelentések 78. 158. KSH NKI, Budapest.
- Hablicsek László – Tóth Pál Péter (2000): A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. *Demográfia*, 43/1. 11–46.
- Kamarás Ferenc (2001): Családalapítás és gyermekvállalás az 1900-as években és az ezredfordulón. *Demográfia*, 44/1–2. 44–73.
- Klinger András (1992): Népesedési folyamatok Magyarországon az 1980-as években. *Statisztikai Szemle*, 4–5. 325–348.
- Kocsis Károly (1996): Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében (896–1920). In Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza.
- Pongrácz Tiborné (2002): Az első gyermek vállalásának társadalmi-demográfiai aspektusai. *Demográfia*, 45/4. 438–448.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit – Dobossy Imre (2000): *Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Kutatási jelentések, 62. KSH NKI, Budapest.
- Puskás Júlianna (1985): *Elvándorlások Magyarországról 1945 óta és a magyar diaszpóra néhány jellegzetessége. Tanulmányok a magyar népi demokrácia 40 évéből*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Tamás Pál – Inotai András (szerk.) (1993): *Új exodus. A nemzetközi munkaerő-áramlás új irányai*. MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja és az MTA Világgazdasági Kutató Intézete, Budapest.
- Tóth Pál Péter (1997a): *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok (1988–1994)*. Püski Kiadó, Budapest.
- Tóth Pál Péter (1999): *Szórványban*. Püski Könyvkiadó, Budapest.
- Tóth Pál Péter (2003): Nemzetközi vándorlás – magyar sajátosságok. *Demográfia*, 46/4. 332–341.
- Tóth Pál Péter (szerk.) (2005): *Vándorlás és népességfogyás*. Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest.
- Tóth Pál Péter (szerk.) (2006): *Bevándorlás Magyarországra*. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Tóth Pál Péter. (Kisebbségkutatás könyvek), Lucidus Kiadó, Budapest, 324.
- Tóth Pál Péter (2007): *A nemzetközi vándorlás szerepe a Kárpát-medencei magyar népességfejlődésben*. Akadémiai doktori értekezés (kézirat).

Tárgyszavak:

Regionális demográfia
Területi összehasonlítás
Demográfiai és gazdasági összefüggések

**DEMOGRAPHIC POTENTIAL AND LABOUR MARKET SITUATION OF
THE COUNTIES LOCATED ALONG THE BORDERS
OF HUNGARY**

Abstract

The study discusses the demographic, educational, and economic activity of the counties, located along the borders of Hungary (regions based on NUTS-3 classification), with a focus on their economic performance (GDP per capita). The demographic features centre on population composition by sex, age, fertility, mortality and migration patterns in the period of 2001–2006. The authors characterise educational attainment by the proportion of people with university degree. In economic activity they differentiate employment and job seeking. The detailed description of similarities and differences of the regions is supplemented by correlation and regression analysis of the variables. It has been revealed that the regional variations are rooted in the differences between economic performance and educational attainment of the population.